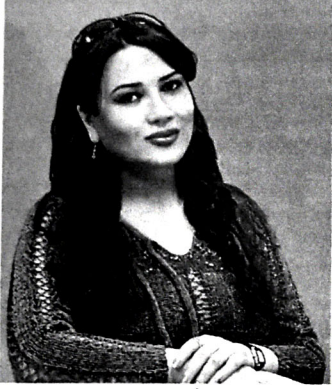


ŞEYX NİZAMİ - İLAHİ NURUN TƏCƏLLASI



Aynur XƏLİLOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan ədəbi-fəlsəfi fikir tarixinin böyük nümayəndəsi olan, yaradıcılığı ilə ədəbiyyat tariximizdə ayrıca mərhələ təşkil edən, dünya şöhrətli dahi mütəfəkkir-şair Nizami Gəncəvi (1141-1209) söz sənətimizin müqəddəslik məqamındadır. İlahinin bu bənzərsiz və seçkin bəndəsinin qəlbinə bəxş etdiyi nur onun bütün varlığında təcəllə etmiş, hikmət xəzinəsinə hopmuşdur. Böyük şairin İlahinin iradəsilə Sözlün qüdrətindən ucaldığı Nizami zirvəsindən əks olunan bu nur neçə yüzilliklərdir ki, ədəbiyyat tariximizin yolunu aydınlatmaqdadır.

Ensiklopedik bilik və geniş dünyagörüşü, mükəmməl ədəbi irsə, qeyri-adi keyfiyyətlərə malik olan Nizami Gəncəvi elə bir dühadır ki, oxuduqca, araşdırdıqca yenidən ona qayıtmağa ehtiyac duyur və hər dəfə də yeni nələrlə qarşılaşırsınız.

Ösrlərində zəngin folklor xəzinəsindən çeşidli aspektlərdə bəhrələnən Nizami Gəncəvinin özünün də yaradıcılığından bəzi nümunələr xalq arasında yayılaraq folklorla qaynayıb-qarışmışdır. Həmçinin, həyatı, övliyalığı ilə bağlı bir çox hadisə-ohvalatlar da yaddaşlarda yaşayaraq zaman içərisində rəvayət örtüyünə bürünüb folklorlaşmışdır. Bir sıra vacib və maraqlı məqamlarla əlaqəli informativ bilgi daşıyan bu ohvalat-rəvayətlər Nizami Gəncəvinin ömür yolu, kimliyi, şəxsiyyəti haqqında daha dolğun təsvir yaratmaq, bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dövrünün sayılıb-seçilən şəxsiyyətlərindən olan Nizami Gəncəvi xalq arasında böyük nüfuz sahibi olmuşdur. Və bu onun, eyni zamanda, şeyxliyi, övliyalığı ilə əlaqəli olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, Nizami-

nin yaşadığı və dəfn olunduğu yer "Şıx düzü", yaxud "Şeyx düzü" adlanır.

Ədəbi-tarixi mənbələrdə Nizami Gəncəvidən, adətən, "Şeyx Nizami" adı ilə bəhs edilmiş, haqqında ilk kitab da Gəncədə Mirzə Məhəmməd Axundzadə tərəfindən "Şeyx Nizami" (1909) adı ilə çap olunmuşdur. Sonralar Sovet rejiminin məlum antiislam siyasətinin nəticəsində Nizami Gəncəvi şəxsiyyətinin bu məzmununa, nadir istisnalarla, demək olar ki, diqqət yetirilməmişdir. Beləliklə, Şeyx Nizami, Övliya Nizami ən etibarlı və mühafizəkar mənbədə - el yaddaşında qorunub yaşamışdır.

Nizami Gəncəvinin övliyalığını ifadə edən rəvayətlər, hadisə-ohvalatlar, qanunauyğun olaraq, doğma yurdu Gəncədə daha yayqındır. Maraqlıdır ki, Gəncə camaatı indinin özündə də onu daha çox Şeyx Nizami adı ilə yad edib ruhuna ehtiram göstərir. Gəncədə Şeyxlə əlaqəli yayqın olan ohvalat və rəvayətlərin bir hissəsi onun məzarı ilə əlaqəlidir ki, bu da təsadüfi deyildir.

1209-cu ildə dünyasını dəyişən Şeyx Nizami xalq arasında xüsusi məqam və nüfuz sahibi kimi böyük ehtiramla üstü müəyyən ölçüdə torpaq qatı ilə örtülmüş yeraltı tikili şəklində olan kurqan qəbrdə dəfn olunmuşdur, nəşi kəfənin üzərindən bahalı tirmə parçaya bükülmüş, həmçinin, palıdan olan tabutu da bahalı tirmə parça ilə sarınmışdır. Məzarı üzərində qədim Oğuz türklərinə məxsus çadır formasına uyğun türbə tikilmiş və bura insanların ziyarətgahına çevrilmişdir. Onu da qeyd etmək ki, qədim Gəncənin ərazisi elə Şeyxin dəfn olunduğu Şıx düzünü içərilmişdir.

Bildiyimiz kimi, 1606-cı ildə I Şah Abbasla Osmanlıların, 1752-ci ildə II Hacı Çələbi xanla II İraklinin, 1826-cı ildə Abbas Mirzə ilə rusların qoşunu arasında olan döyüşlər məhz Şıx düzündə gerçəkləşmişdir. Təəssüf ki, bütün bunlar Şeyxin məzarı üzərindəki tikilidə də dağıntılara səbəb olmuşdur. Elə dağıdılmış Gəncənin yeddi kilometr məsafə aralığına çökəlib I Şah Abbasın fərmanı ilə, demək olar ki, yenidən salınması, şəhərin adının "Abbasabad"la əvəzlənməsi, indiki Gəncənin mərkəzində Şah Abbas məscidinin inşa edilməsi və s. də məhz 1606-cı ildə olan müharibədən sonra gerçəkləşmişdir.

Dəfn olunduğu vaxtdan etibarən Şeyx Nizaminin məzarı hər zaman xalqın müqəddəs bildiyi məkan olmuş, ruhu ehtiramla anılmışdır. Nizaminin türbəsinə qurbanlar, nəzir-niyətlər gətirilmiş, bunlar türbə-

yə gələn ziyarətçilər, yoxsullar, həmçinin, digər xeyriyyə məqsədli işlər üçün istifadə olunmuşdur. Şeyxin ziyarətinə ən müxtəlif təbəqələrdən olan insanlar gəlmişlər. Ziyarətqah, eyni zamanda, təriqət mənsublarının toplaşdıqları müqəddəs məkan olmuşdur. Tarixi romanlar müəllifi Fərman Kərimzadənin "Çaldıran döyüşü" əsərində haqq aşığı Qurbaninin Gəncəyə səfəri zamanı Şeyxin məzarını ziyarət etməsilə bağlı süjet parçası bu baxımdan diqqəti çəkir: "Qurbani Gəncəyə yaxınlaşdı. Eşitmişdi ki, Şeyx düzündə Şeyx Nizaminin qəbri var. Özünü çatdırıb şairin başdaşını öpdü, ziyarət elədi. Oturub dincini aldı. Ustadlar ustadının qəbr yanında üroyindən çox şeylər keçdi. Amma elə bil dili kilidləndi, heç nə deyə bilmədi. Birçə bunu fikirləşdi: "Ustadın yanında şeyird susar".

Bu vaxt yaxındakı uçuq günbəzdən saçları, saqqalı kirli, cır-cındır içində bir məxluc çıxdı. Qurbanini görüb əllərini yanlardan yuxarı qaldırıb tullanıb-düşdü.

- Bismillah, bu cindi, nədi. Şeyxin qəbr üstünə cin gələ bilərmə? Kimsənə, cin də olsan, şeyatin də, insan da, mənə qorxuda bilməzən.

Onun dalınca ikisi də çıxdı. Hərəsi bir tərəfdən yaxınlaşdı. Məxlucaların üçü də elə bir-birlərinə oxşayırdı. Biri dedi:

- Bura nəzir qoymuşdular, o bizə çatacaqdı. Sən götürdün.

- Mən gördüm.

- Mən də gördüm, - deyə o birilər də ona hay verdilər.

Qurbani əl atıb cibindən bir neçə sikkə çıxarıb onların üstünə atdı.

- Alın, bu sizin. Nə mənə, nə də Şeyx Nizamiyə böhtan atıb günaha batmayın".

Yaxud: "Şeyx Nizami necə yüz illərdi rəhmətə gedib, onun qəbr üstünə nə qədər adam gəlir. Mənim babamın qəbrini yada salan yoxdu. O dövrün hökmdarı Nizamini edam eləseydi, bəlkə də onun qəbrini qazıb atıb yənə də Şeyxin qəbrini saxlayardılar".

XIX əsrdə İsmayıl bəy Qutqaşının Nizami Gəncəvinin məzarını ziyarət edərək söylədiyi sözlər Şeyxin həmin dövrdə də kəramət sahibi kimi yad olunduğunu təsdiqləyir: "Ey Şeyx Nizami, qəbrini görüb rəhmət oxuyub ruhundan təvəqqe edərəm, kamalının nöqtə qədərini bizə bəxş edəsən. Rütbəyə çatmaq mümkün deyil!" ("Səfərnəmə")

Qeyd etdiyimiz kimi, Şeyx Nizami haqqında, xüsusilə, uyğun tarixi-coğrafi ərazidə çoxlu sayda rəvayətlər, hadisə-ohvalatlar mövcud olmaqdadır. Məsələn, rəvayətə görə, Qızıl Arslan Nizaminin övliyalığına bir qədər şübhə ilə yanaşmış. Nizami ilə görüşərkən Qızıl Arslanın bu şübhəsi Şeyxə oyan olur. Şeyx Tanrının iradəsilə onun gözüno gah görünür, gah da görünmür. Heyrətlənən Qızıl Arslan Nizaminin müqəddəs şəxsiyyət olduğunu öz gözəllə görür və Şeyxə böyük ehtiram göstərir.

El arasında Nizami Gəncəvinin Məkkəyə səfər edib Həcc ziyarətində olduğu da söylənilməkdədir.

Şeyxlə əlaqəli hadisə-ohvalat və rəvayətlərin içərisində ikisi xalq arasında daha yayqındır:

1. Belə söyləyirlər ki, 1947-ci ildə Şeyxin məzarı üzərində təzə tikiləcək məqbərə üçün Moskva tərəfindən Gəncəyə iki erməni memar göndərilir. Bu, camaat arasında narazılıqla qarşılanır. Çünki Şeyxin məqbərəsi ermənilərin göstərişilə tikilə bilməzdi. Deyilənə görə, heyət körpüdən keçəndə Tanrının iradəsilə Gəncə çayı qəfil köpürüb çuşur və arxada gələn ermənilərin ikisi də çaya düşüb boğulur.

2. Deyilənə görə, Nizami Gəncəvinin yubileyilə əlaqədar onun məzarını Gəncənin mərkəzində yerləşən Şah Abbas məscidinin yanına köçürüb üzərində məqbərə tikmək qərara alınır. Bunun üçün xüsusi komissiya yaradılır. Komissiyanın əsas üzvlərindən biri də Gəncə axundu olur. Deyilənə görə, məzar təyin olunan yerə köçürülür. Gecə Şeyx Nizami axundun yuxusuna girib deyir:

- Mənim barmağım məzarımda qalıb, mənə məzarıma qaytarın!

Axund səhər gecə yuxuda gördüklərini komissiya üzvlərinə danışır. Digər bir variantda görə, eyni yuxunu onlar da görürlər. Bununla belə, işlər yənə də davam etdirilir. Axund eyni yuxunu üç gecə görür və üçüncü gün qəfil dünyasını dəyişir. Bu müddət ərzində komissiyanın daha iki üzvü, o cümlədən komissiyanın sədri də qəflətən ölür, qalan üzvlərin, işçilərin isə vəziyyəti pisləşir. Bundan sonra məsələnin, həqiqətən də, ciddiliyini nəzərə alıb Şeyxin nəşini yenidən öz məzarına qaytarıb dəfn edirlər.

ŞEYX NİZAMİ - İLƏHİ NURUN TƏCƏLLƏSİ

27 ←

Yuxu insan idrakından kənar olub ruhlər dünyası ilə baėlı məcərrəd bir ələmdir. Yuxunun insanların heyrətinə səbəb olan, onları daim düşündürən əsas cəhətlərindən biri, bəlkə də birincisi onun yuxu sahibinə olmuş və olacaqlar haqqında mesaj ötürməsi, hansısa vacib məsələ ilə əlaqəli informasiya verməsidir. Anlaşılan və məcərrəd yuxular var. Birincidə informasiya aydın, ikincidə isə müəyyən simvolik təsvirlərlə, məcərrəd şəkildə çatdırılır. Hər iki halda ötürülən informasiyanın məzmunu yuxunun yozumlanması ilə müəyyən edilir. İlahi ələmlə baėlı olduėu üçün yuxu qeyri-ciddi hesab edilə bilməz. Tanrı tərəfindən seçilmiş insanların yuxusunun, yaxud onlarla baėlı görülmə yuxuların doėruluėu isə şübhəsizdir. Gördüyümüz kimi, rəvayətləşmiş hadisədə bəhs edilən yuxuda da informasiya verilir, həm də bu informasiya birbaşa əlaqəli olduėu Şeyx Nizaminin özü tərəfindən verilir.

Bu kontekstdə Gəncə Dövlət Tarix Mədəniyyət Qoruğunun Nizami Gəncəvi Məqbərə Filialının müdiri Gülnarə İsmayılovdan yazıya aldıėımız bir əhvalat da maraqlıdır. Gülnarə xanım danışıqlar ki, təxminən, 15-16 il əvvəl olardı, bir gün gördük ki, Şeyxin məzarını ziyarətə gələn yaşlı bir kişi kövrəlmiş halda pillələri bir-bir öpərək qalxır. O, Şeyxin məzarını ziyarət etdi, ruhuna dualar oxuyub salavat verdi. Sonra illər əncə başına gələn bir hadisəni bizə danışıqlar:

- Mən Ağsudan gəlmişəm. Neçə il əvvəl oğlum beş yaşında olarkən itmişdi, nə qədər axtarsaq da tapılmırdı. Bir gün yuxuda nurani bir insan mənə dedi ki, get Şeyx Nizaminin məzarını ziyarət elə, gəl, oğlum tapılacaq. Mən gəlib Şeyxin məzarını ziyarət etdim, dualar oxudum, oğlumun tapılacağına inamla Ağsuya qayıtdım. Doğrudan da, sanki bir möcüzə oldu, oğlum tapıldı. İndi o vaxtdan neçə illər keçib, artıq qocalmışam, əcəlin nə vaxt gələcəyini bilmirəm. Gəlmişəm ki, Şeyxin məzarını son dəfə ziyarət edib halallaşım.

Əvvəlki mətnədə olduėu kimi burada da yuxu əmili əsas rol oynayır, cətinliyə

düşmüş insana yuxu vasitəsilə Şeyxin məzarını ziyarət etməklə həmin cətinlikdən qurtulacağı haqqında informasiya verilir. Şübhəsiz ki, bu yuxular şair Nizamilə deyil, Şeyx Nizamilə əlaqəlidir.

Gördüyümüz kimi, sözügedən əhvalat və rəvayətlərdə Nizami Gəncəvinin şeyxliyi, övliyalığı və xalqın buna inamı ifadə olunur. Bu inam əsrlərdir insanların qəlbinə mələhm olub ruhunu ovundurur.

Son illərdə uyğun cəvrədə hərbi xidmətə gedən əsgərlərimizin andiçmə mərasimi məqbərənin ərazisində təşkil olunmuş, əsgərlərimiz hərbi xidmətə müqəddəs ziyarətə gahda uğurlanmışlar. Gəncədə valideynlər qızlarına müqəddəs "Qurani-Kərim"lə birlikdə Nizaminin "Xəmsə"sinə də cəhiz vermişlər. Ailə quran cüt-lüklər isə xeyir-dua almaqlı üçün nigah öncəsi gül-çiçək dəstəsilə Şeyxin məzarını ziyarət etmişlər, bu adət indi də yaşamaqdadır. Məqbərənin yaxınlığından keçən insanlar isə, bir qayda olaraq, Şeyxi anıbl ruhuna salavat verirlər.

2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 870 illik yubileyilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə Nizami Gəncəvi Məqbərə kompleksində təmir-bərpa işləri aparıldı, 2012-ci ildə Şeyxin valideynlərinin məzarlarının üstü götürüldü, on il sonra isə 880 illik yubileyilə əlaqədar 2021-ci il Nizami ili elan olundu. Bu münasibətlə Şeyxin Məqbərəsində ilk tədbirin Müdafiə Nazirliyinin xəttillə keçirilməsi də əlamətdardır.

Tanrı Nizami Gəncəvi kimi müqəddəs və dahi insanı Azərbaycana, məhz, bəxş etmişdir. Anadan olmasının 880 ilinin tamamında - müqayisəolunmaz dərəcədə dəyişən dünyanın hakim olduėu 2021-ci ildə də Tanrının seçilmiş bəndələrindən olan Şeyx Nizami Gəncəvi hər zamankı kimi öz dəyişməz müqəddəs məqamı ilə var olmaqdadır. Yüzlilliklər əncə olduėu, yüzlilliklər sonra da olacağı kimi! Şeyxin özünün də sənətkar qüdrətinə əminliyi və ilahi hissini diktəsilə dediyi kimi:

*Yüz il sonra sorsan, bəs o hardadır?
Hər beyti səslənər: Burda, burdadır!*